

Anadolu tıp tarihi - Bölüm I

The history of medicine in Anatolia - 1st Part

Bektaş Murat Yalçın¹, Mustafa Ünal², Hasan Pirdal³, Yasin Selçuk²

Özet

Anadolu tarihte hem bilimsel hem de kültürel açıdan modern uygarlığa birçok konuda öncülük etmiş bir toprak parçasıdır. Bu bilim dallarından biriside tıptır. Anadolu'daki tıp tarihi Antik, Hitit, Antik Helenistik, Roma, Bizans çağları ve Türklerin Anadolu'ya Göçleri Sonrası Dönem (Anadolu Selçuklu ve Osmanlı) olarak incelenebilir. Antik çağda Anadolu'da yaşayan ilk uygarlıklar hastalıkların doğaüstü nedenlerden ortaya çıktığını düşünüyordular. Anadolu üzerinde kurulduğu bilinen ilk imparatorluk olan Hititler zamanında hekimlik bir meslek olarak tanındı. Antik Helenistik dönemde ise Hipokrat hastalıkları doğaüstü sebeplerle değil ilk kez materyalist ve rasyonel bir bakış açısına göre açıklanmaya çalışılmıştı. Hipokrat ayrıca doktorların sahip olması gereken meslek ahlakı kurallarını (Etik kuralları) belirlemiştir. Anadolu, Roma imparatorluğu hâkimiyetine girdikten sonra başta Galen olmak üzere Anadolu'da doğmuş birçok hekim tıba önemli katkı yapmışlardır. Roma döneminde özellikle askeri cerrahide önemli gelişmeler olmuştur. Roma imparatorluğu ikiye ayrılıp doğuda Bizans Devleti ortaya çıkınca dünyadaki ilk hastaneler hizmet vermeye başlamış ancak kilise tıp uygulamalarını tekelleştirmiştir. Bu nedenle tıp bilimi Rönesans dönemine teolojik yapının baskısından kendini kurtaramamıştır. Aşağıdaki derlemede Anadolu tıbbi hakkında ilk dört dönem hakkında kısaca bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Anadolu, tıp tarihi, Hipokrat, Galen, Hititler, Bizans

Summary

Anatolia is a land where were pioneered both scientific and cultural perspectives for the civilization history. One of the science branches of the Anatolian people had pioneered was medicine. The medical history in Anatolia can be divided into ages of Antic, Hittites, Antic Hellenistic, Roman, Byzantium and the period after Turks had immigrated (Anatolian Selcuklu and Ottoman) to Anatolia. In the Antic ages the first humans believe that the diseases were originating from supernatural factors. First doctors had emerged with the Hittites the first empire founded on this land. In the Antic Hellenistic period Hypocrites tried to explain the diseases with materialist and rationalist view instead of supernatural causes. Hypocrites also determined the ethical qualifications of doctors. After the Anatolia fell under Roman rule many physicians with Galen in the leading role who were born in Anatolia had contribution to Medicine. In the Roman period the especially military surgery were improved. After the Roman Empire had divided into two pieces Byzantium Empire submerged first hospitals on the worlds begun to give service however the church monopolized the medicine. Medicine couldn't set free itself from the chains of theological structure until the Renaissance. In the review below brief information about the first four periods of the medicine in Anatolia were tried to be given.

Key words: Anatolia, medicine history, Hippocrates, Galen, Hittites, Byzantium

Giriş

Anadolu tarihte pek çok medeniyetten ve halktan insana yurt olmuş, Asya ile Avrupa kıtaları arasında uzanan bir toprak parçasıdır. Dünyanın hiçbir yerinde bu kadar değişik milliyetten ve ırktan insanlar iç içe barış içinde yaşayıp aynı uygarlık potası içinde barış içinde kaynaşmamışlardır. Bunun yanında yine aynı topraklarda insanlar çağlar boyunca büyük savaşla-

ra, kıyımlara ve acılara da göğüs germek zorunda kalmıştır. Anadolu'nun geçmişi ve burada yaşayan halkların tarihi ile ilgili bilgiler çok uzun zaman karanlıkta kalmıştır.^[1] Homeros'un İlyada destanında bile Anadolu halkları / devletleri hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Hititlerin ismi İncilin, Eski Ahit (Tevrat) kısmında geçmesine rağmen uzun yıl-

1) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Fakültesi Aile Hekimliği Anabilim Dalı, Doç. Dr., Samsun
2) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Fakültesi Aile Hekimliği Anabilim Dalı, Yrd. Doç. Dr., Samsun
3) Göynicek Entegre Devlet Hastanesi, Uzm. Dr., Amasya

lar bu kavmin hayali olduğu düşünölmüştü. Antik Anadolu tarihinin, bu topraklarda yeşeren Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar karanlıkta kaldığı ön görülebilir. Cumhuriyetin mimarı olan Mustafa Kemal Atatürk derin entelektüel alt yapısı ile bir milleti birleştiren en önemli unsurlardan birisinin de ortak bir tarih bilinci olduğunun da farkına varmıştı. Atatürk'ün kurulmasına doğrudan öncülük ettiği ilk kurumlardan birisinin Türk Tarih Kurumu olması (12 Nisan 1931) bu nedenle tesadüf değildir.^[2] Bu yaklaşım, 1870 yılında Truva'nın Schliemann tarafından kazılarak tahrip edilip kral Priamos'un hazinelerinin yurtdışına kaçırılmasına göz yumanlardan veya Zeus Tapınağını (Pergamon) Bergama'dan parçalar halinde kesip, katır sırtında Berlin'e kaçırılanların yolunu kesen halkı sindirmek için Paşa gönderip "Alman dostlarımızdan birkaç eski taşımı esirgeyeceğiz" diyenlerle tam bir tezat içindedir.^[3,4] Bu toprakların üstünde bir zamanlar mücevher gibi yükselen Zeus tapınağı (Pergamon) ve yükseldiği yerde kalan temelleri **Resim 1**'de gösterilmiştir.

Ölkemizde başlayan laik ve akılcı eğitim devriminden sonra genç ve idealist bir bilim insanı kuşağı yetişmiştir. Bu öncü Türk bilim insanları (Ekrem Akurgal, Muazzez İlmiye Çığ vb.) ve yabancı pek çok arkeolog/ tarihçinin (Hans G. Göterbock vb.) de katkıları ile Anadolu tarihi yavaşça aydınlanmaya başlamıştır. Geç dönem toplayıcı avcı insanların meydana getirdiği düşünölen Göbekli tepe (Şanlıurfa) kalıntılarının 2011 yılındaki keşfi bize Anadolu'daki ilk insan yerleşimlerinin eski taş çağına kadar geri (M.Ö. 10.000-8.000) gittiğini göstermiştir. Geç taş devrinde (M.Ö. 8.000-5.500) ise Çayönü, Hacılar, Çatalhöyük, Norşun Tepe ve Köşkhöyük gibi gerçek

yerleşik yaşamın başladığı tarım ve hayvancılıkla geçinen şehirler/yerleşkeler izlenmektedir.^[5] Anadolu'daki bazı bulgular Avrupa uygarlığı için oldukça büyük bir sürpriz olmuştur. Avrupa kendi kültürel kimliğinin antik Yunan'dan köken aldığını kabul ederken Almanca, İngilizce, Fransızca ve Latince pek çok kelimenin kökeni Hititçe olduğu daha sonradan anlaşılmıştır. Bugün için Yunan ana tanrısı olan Zeus ve Eski Roma'daki Jüpiter'in aslında Hitit panteonundaki baş tanrı olan Fırtına tanrısından esinlendiği olduğu açıktır. Ancak yine yakın zamanda Anadolu'nun, Helen yarım adası yerine pek çok bilim ve sanat dalının doğduğu topraklar olduğu anlaşılmıştır.

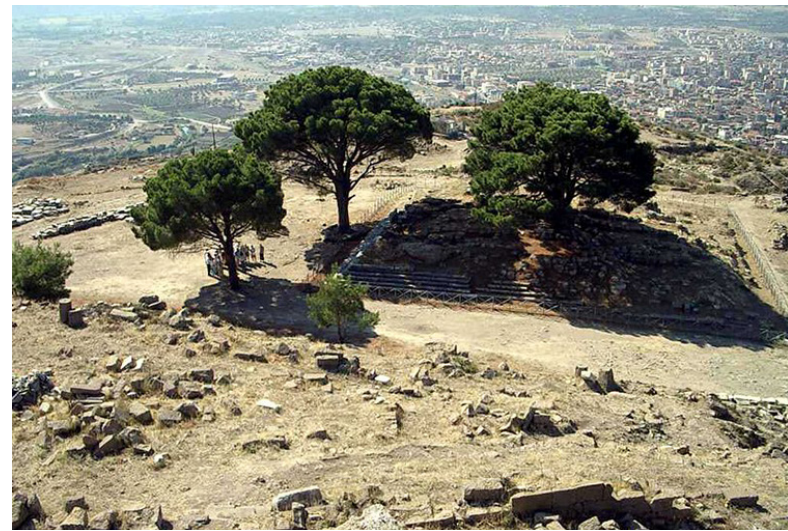
Anadolu bu bilim dallarından en önemlilerinden birisi olan tıbbında doğuşunda öncülük etmiştir. Bu derlemenin amacı Anadolu topraklarında gelişen tıp tarihinin kısa bir özetini vermektir. Bu nedenle Anadolu tarihinin kronolojik sıralaması ile tıp tarihi arasında bazı farklar bulunabilir. Anadolu Tıp tarihi kabaca Antik Çağ (eski taş ve erken tunç çağı arası), Hitit, Antik Helenistik, Roma, Bizans ve son olarak Türklerin Anadolu'ya Göçleri Sonrası Dönem (Anadolu Selçuklu ve Osmanlı) olarak incelenebilir. Bu derlemede ilk dört dönem incelenmeye çalışılacaktır.

Antik dönem (M.Ö. 10.000-5.500)

Bu dönemle ilgili olarak elimizde çok fazla doğrudan bilgi yoktur. Ancak kazılardan elde edilen bilgilerle yapılan akılcı varsayımlara göre bu dönemde insanlar klanlar şeklinde yaşıyor ve ölümlerini belli adetlere göre gömüyordu. Bu dönemle ilgili olarak bilim insanları özellikle çevresel ve sosyolojik etkilere göre evrimleşen klanların hayatta kalma tarzlarına göre te-

Resim 1 - A. Pergamon kaçırdığı Berlin müzesinde

Resim 1 - B. Pergamon'un temelleri

davi yöntemlerini geliştirdiklerini iddia ederler.^[6]

Buna göre

- Rahiplerin / şamanların hüküm sürdüğü dinsel öğelerin önem kazandığı toplumlarda büyü ile tedavi,
- Avcı, toplayıcı veya yağmacı toplumlarda cerrahi tedavi,
- Tarımla uğraşan toplumlarda şifalı otlarla tedavi ön plana çıkmaktadır.

Antik dönemde, Anadolu'da yapıldığı bilinen ilk tıbbi girişim "trepensasyon" denen beyin delme ameliyatlarıdır. On bin yıl öncesinden kalan insan kafataslarında bilinen en eski cerrahi girişimlerin izleri bulunmuştur (**Resim 2**). Bu işlemin neden yapıldığı halen net olarak açıklanamamıştır. Neolitik dönemden kalan epilasyon aletlerinin bulunması, bedendeki kılların da günümüzde olduğu gibi, eskiden de alındığının göstermektedir. Bu dönemde yaşamış insanların iskeletlerdeki eski iyileşmiş kırık ve yara izlerinin varlığı hastaların kaderlerine terk edilmeyip bakıldığı ve bunun sonucu iyileşebildiklerini göstermektedir.^[7]

Bu dönemde insanların mezarlarına çeşitli iyileştirici etkisi bilinen bitkilerin (Ihlamur vb.) ve koruyucu tanrı heykelticiklerinin konmuş olduğu izlenmektedir. İlginç bir şekilde pek çok merkezde (Hacılar ve Çatalhöyük) yapılan kazılarda bu insanların doğaya taptığı ve ana ilahlarının doğurgan bir dişi tanrıça olduğu izlenmektedir. Ana tanrıça heykellerinin çocuk ve hayvan motifleriyle

bezenmesi doğurganlığı ve bereketi simgelediğini düşündürmektedir.

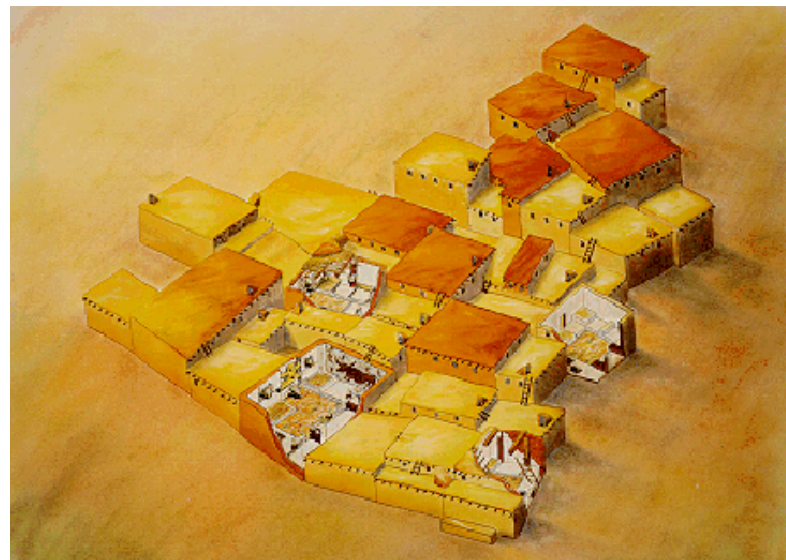
Hitit dönemi (M.Ö 2100-1190)

Orta ve geç tunç dönemine kadar Anadolu'da Hatti adındaki bir kavimin oldukça köklü bir uygarlık geliştirdiği bilinmektedir. Özellikle Çatalhöyük kazılarında en alt kazı seviyelerinde birbirine bitişik altı taş üstü kerpiç ve tavandan giriş yapılan evler açığa çıkmıştır (**Resim 3**). Bu kavimin yerleşkelerinin bir süre sonra, Kafkaslar ve Karadeniz üzerinden göç eden kökeni hala tartışmalı olan Hint-Avrupa kavimlerinin göçü ile yıkıldığı bilinmektedir. Gelen yeni halk, eski Hatti kavmi ile çoğu zaman aynı yerlerde beraber yaşayarak onların dilini, adetlerini, tanrılarını ve hatta adını kabul etti.^[8] Bu insanlar kendilerine Hitit diyerek muazzam bir uygarlık haline gelip Anadolu'da bilinen ilk siyasi devleti oluşturdular. Hitit devlet teşkilatı kâtiplere dayanmaktaydı ve tüm devlet arşivi, kil tabletlere çivi veya hiyeroglif yazısı ile arşivleniyordu. Kâtiplerin aynı zamanda rahiplik ve doktorluk görevlerinin de olduğunu kazılarda Çatalhöyük'te bulunan bu devlet arşivlerine dayanarak biliyoruz.

Bu dönemin en ileri uygarlıkları Mezopotamya'daki Babil ve Nil nehri boyunca kurulmuş Mısır İmparatorluğu idi. Her iki uygarlığında birbirinde farklı tarzda tıp ekolleri vardı. Mısırlılar dinsel ihtiyaçları dolayısıyla insan mumyalama işlemlerinde çok ilerlemişlerdi. Bu nedenle Mısır tıbbi faydacı ve deneysel bir niteliğe sahipti.^[9] Mezopotamya tıbbında ise dinsel uygulamalar ve doğaüstü varlıklara (kötü ruh-

Resim 2. Trepensasyon uygulanmış bir kafatası (M.Ö. 7000 civarı)

Resim 3. Temsili Çatalhöyük yerleşkesi (M.Ö. 5500)

lar, şeytanlar vb.) inanç ön planda idi. Hititler her iki ekolden de faydalanmış olsalar da Mezopotamya tıbbının etkisi daha ağır basıyordu. Hitit tıbbında en önemli hastalığa neden olan beş sebep şöyle sıralanmaktadır;

- Tanrıların ihmal edilmesi veya onlara karşı işlenen suç ve günahlar,
- Bedensel ve ruhsal kirlilik (Hititlerde temizlik çok önemli, dini ve sosyal bir gereksinim idi),
- Mağaralar, düdenler ve yer çatlaklarından çıkarak insanları kötü biçimde etkileyen birtakım kötü güçler,
- Ölü ruhların huzursuz edilmesi ve
- Kara büyü olarak sıralanabilir.

Bu nedenlerle Hititlerde hastalıklar, hastalık nedenleri ve tedavi yöntemleri arasında gerçekçi bir ilişki kurulamamıştı. Bu duruma en iyi örnek Hitit Kralı II. Murşili zamanında izlenen ve nüfusun büyük kısmının ölümüne neden olan veba salgını gösterilebilir. Veba esasen Anadolu'ya Suriye'den Mısır'lı hasta köleler aracılığı gelmiş ve salgın ortaya çıkmıştır. II. Murşili vebanın sebeplerini incelemeleri için kâhinlerini ve kâtiplerini toplar. Buna göre vebanın dört sebebi belirlenir; tanrıların ihmalî, genç Tuthalia'nın haksız yere öldürülmesi (önceki dönemdeki bir kral veliahttı), Mala (Fırat) nehrine sunulan kurbanların ihmal edilmesi ve son olarak esirlerin vebayı taşımaları ve yaymaları.

Hitit metinlerinde hekim isimlerinden fazlaca bahsedilmektedir ve bunlardan bazıları özellikle Mısırlı kökenli yabancı hekimlerdir. Pek çok Mısır hekimin (bilhassa II. Ramses - III. Hattuşili döneminde) karşılıklı olarak Hitit sarayına gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Doktorların arasında bir hiyerarşi olduğu, sadece erkeklerin değil kadınların da doktor olarak görev yaptığı kayıtlıdır. Bununla birlikte kadın doktorların tıbbî girişimlerden çok büyü işlemlerini uyguladığı ve doğuma yardımcı olduğu sanılmaktadır. Mezopotamya'da kullanılan karaciğer falı, Hitit döneminde Anadolu'da da kullanılıyordu. Hattuşaş'ta öğretim amacıyla kullanıldığı sanılan, üzeri yazılı kilden yapılmış karaciğer modelleri bulunmuştur.

Hititlerde büyü pek çok hastalığın tedavisinde kullanılmıştır. Hastalık tedavisinde kullanılan bir diğer büyü yöntemi de 'günah keçisi' adı verilen ve kötülüklerin keçi, koyun, fare, boğa, eşek gibi hayvanlara "majik" (İngilizce "magic" kelimesi ile olan

fonetik ve anlam benzerliği ilginçtir) olarak geçirilmesi metodudur. Bu metot orta Asya'daki Şamanist uygulamalarla neredeyse aynıdır. Bu yöntemde göre insanın hasta olan kısımlarına hayvanın kesilen uzuvları yerleştirilmiş ve bu yolla o hastalık insandan hayvanın bu uzuvlarına geçeceğine inanılmıştır. Uygulanan diğer büyü yöntemleri arasında hasta uzuvları hayvanlara yalatma (diğer bir "majik" tedavisi) ve köpek pisliğini çeşitli bitki çiçekleriyle karıştırıp elde edilen macunu hasta ve yaralı bölgelere sürme sayılabilir.^[10]

Hitit tabletlerinden belki de dünya üzerinde kayıtlı ilk psikoterapi yaklaşımı tedavi örneğini öğrenmekteyiz. Bu kayıta bir kadın hekimin, muhtemelen cinsel işlev bozukluğu yaşayan bir erkek hastaya dinsel ayin/televi düzenlediği anlatılır. Hasta tek başına dolunay zamanı bir odaya yerleştirilir. Dualarla birlikte tanrılara seslenilirken, hastanın eline iğ ve yün iplik yumağı verilir. Kadın hekim tablette, hastasına şöyle sesleniyor "Kadınlık alametleri olan iğ ve yumakla girdiğin bu odada elinden iğ ve yumağı alıyorum. Kadınlık alametlerini üzerinden ben aldım. Eline erkeklik alametleri olan ok ve yay veriyorum. Kadınlık alametlerini şimdi bu odada bırakacaksın ve kapıdan bir erkek olarak çıkacaksın!". Ne yazık ki tedavinin sonucu hakkında bir bilgi bulunamamıştır.

Babil kaynaklı Hammurabi kanunlarından (Bazı hastalıklarda tedavi başarısızlıkları veya yanlış tıbbi uygulamalar hekimin canına mal oluyordu) çok daha hafif yaptırımları olsa da Hitit doktorlarının günlük uygulamaları ve tıbbî kötü uygulamaları hakkında bazı kuralları vardı. Kanun maddelerinde hekimlerin uyguladıkları tedavi için ne kadar ücret alacakları da tespit edilmiştir. Hekime ödenmesi gereken miktar yaralanan kişinin yarasının hafif ya da ağır olmasına, maddi ve sosyal durumuna göre değişmekteydi. Örneğin, yaralanmış hastayı tedavi eden doktora 6 "şekel" (Net karşılığı tam bilinmeyen antik bir ölçü birimi) gümüş verileceği tabletlerde yazılıdır. "Eğer bir kişiyi bir kimse yaralarsa ve onu kötürüm ederse o zaman onun bakımını üstlensin, onun yerine bir kişi versin ve evinde çalışmaya devam etsin, o iyileşinceye kadar. Ama o iyileştiği zaman, ona altı şekel gümüş versin ve hekime yine o ücret versin".

Bulunan tıbbî kil tabletlerde kırka yakın hastalığın adı da geçmektedir. Bu tabletlerde adı geçen bazı hastalıklar ve tedavi yöntemleri **Tablo-1**'de gösterilmiştir. Bu hastalıklarında genellikle belirtilere göre sınıflandırdığı (Örnek; göz kanaması, göz bulutu

[katarakt], gözde kızarıklık ve gözlerin yaşarması) izlenmektedir. Anadolu bitki varlığının zenginliği Hititlerin bu kaynaktan da yararlanmasını sağlamıştır. Tedavi amaçlı adamotu, banotu, haşhaş, mazı, mersin, meyan kökü, safran ve zeytin gibi aksırık otu, badem, hardal, meyan kökü, sarımsak, sedir, söğüt, susam, şimşir ve abanoz ağacı gibi bitkiler kullanılıyordu. Abanoz gibi Lübnan kökenli bitkilerin kayıtlarda yer laması canlı bir drog ticaretini işaret etmektedir. Hititler bu bitkilerin biyokimyasal özelliklerinden çok içerdikleri “majik” (sihir) yolu ile etki gösterdiğine inanıyorlardı. Hitit araştırmacılarından bazıları kullanılan maddelerin etkileri gözlemlenmesiyle seçildiğine inanırken bazıları ilaç reçetelerinin hiç olmazsa bir kısmının Mezopotamya kökenli olduğuna inanmaktadır. İlaç yapımı için kullanılacak hammadde miktarı biraz, çok ya da yarım gibi ölçülerle anlatılmakta, alınacağı zaman (gece ya da gündüz biçiminde) ve tedavinin başarısızlığı karşısında alternatif tedavi yöntemleri de belirtilmektedir.

Hititlerin tababete kazandırdığı en önemli katkılardan birisi de halk sağlığı konusuna verdikleri önem olmuştur. Hititlerde ruhen ve bedenen temizlendikten sonra (Tırnakların kesilmesi de dâhil) tanrılara ibadet

edebiliyordu. Hitit kralının içme suyu içinde bir saç ya da kıl parçası bulduğu takdirde buna neden olanlar şiddetle cezalandırılıyordu. Bugün tam olarak ne olduğunu bilinmese de Hititler sabun otu (reçine veya sakız losyonu?) gibi pek çok maddeyi temizlik için kullanıyorlardı.

Hitit şehirlerinde taze su kanalları bulunuyordu. Pis ve yağmur sularının şehir dışına atılması için başka kanallar vardı ve genel çöpler şehir dışında toplanıyordu. Salgın hastalık görülen bazı şehirlerin boşaltılması ve hastalık geçtikten sonra yaşayanların tekrar dönmesi halk sağlığı açısından önemli adımlardı. Bunun yanında Hitit evlerinde banyo ve tuvalet bulunmamakta idi. Banyo ve tuvalet sadece geç Hitit döneminde, Urartu Devletine yakın olan bazı kale harabelerinde izlenmektedir. Halkın lazımlık kullanmakta olduğu ve lazımlıkların şehir içine boşaltılmamasının istendiği bilinmektedir.^[11]

Hititler doğum için özel bir sandalye yapmışlardır. Hititlerin doğum öncesinde, doğum esnasında ve doğum sonrasında neler yaptıkları hakkında ayrıntılı bilgiler edinmek mümkündür. “Bir kadın doğum yapacağı zaman, ebe şunları hazırlar: iki sandalye ve

Tablo 1. Hitit tabletlerinde bahsedilen bazı hastalıklar ve tedavi yöntemleri

Hastalık	Kullanılan Malzeme	Tedavi Yöntemi
İştahsızlık	Beyaz Ot (?) Pırasa kökü Sarımsak Şarap (?) Şeytintersi Tere Tohumu	Tere tohumu, şeytintersi bitkisi, beyaz ot alınır ve hastaya 7 gün süreyle verilir. Eğer iyileşmezse, şarap, sarımsak, pırasa kökü, beyaz ot verilir.
Erkeklik Uzvunun Sıvı (?) Damlatması (?)	Tappi (Bir çeşit sargı bezi olduğu düşünülmektedir)	Tappi ısıtılır ve uzuv iyileşinceye kadar tüm gece tappi'nin içinde tutulur.
Kanama	Kan durdurucu ve tortulaştırıcı bitkiler	Kan durdurucu ve tortulaştırıcı çeşitli bitkiler kanayan organın üzerine konur.
Göz rahatsızlığı	Su, bandaj ve otlar	Su ve bandajlarla göz temizlendikten sonra sarılır. Çeşitli otların göze sürülmesi de önerilir.
Kansızlık	Koyun yağı, çeşitli karışımlar	Tedavisi hem majik hem de tıbbi yöntemlerle yapılmıştır. Buna göre; çeşitli droglar karıştırılıp çocuğun ağızı bununla yıkıyor, gargara yaptırılıyor, sonrada bu karışım çocuğa yutturulur. Aynı karışım çocuğun vücudunun her tarafına dökülüyor. Daha sonra çocuk banyo yaptırılıyor. Sudan çıkarıldığında ise üzerinde HUR-RI kuşu çevriliyor. En son olarak da koyun yağı ve anlamı bilinmeyen birçok şeyle merhemleniyor.

üç yastık öyle bir hazırlanır ki her tabureye bir yastık yerleştirilir. Ve bir yastık taburelerin arasına, yere koyulur. Çocuk düşmeye (yani doğmaya) başladığı zaman, kadın sandalyenin üstüne oturur.” Bu metnin ilerleyen bölümlerinde, Hititlerde çocuğun düşmesi durumunda verilen cezanın gebeliğin kaçınıcı ayda olduğuna bakılarak verildiği anlaşılmaktadır. Hititler doğum esnasında meydana gelebilecek fiziki güçlükleri ortadan kaldırmak amacıyla bir takım büyüler kullanmışlardır. Örneğin kadın doğum ağrıları nedeniyle bağırma başladığı zaman ebe “bağırma büyüsünü” söylemektedir. Hititlerde ebeğin aktivitelerinin iki kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki doğum için gerekli malzemeyi hazırlamak ve çocuğu doğurtmaktır. İkincisi ise çocuk doğduktan sonra, yeni doğan bebek adına, kötü etkileri bebeklerden uzaklaştırarak bebeğe iyi bir alınyazısı bahşetmeleri için tanrılara dua etmektir.

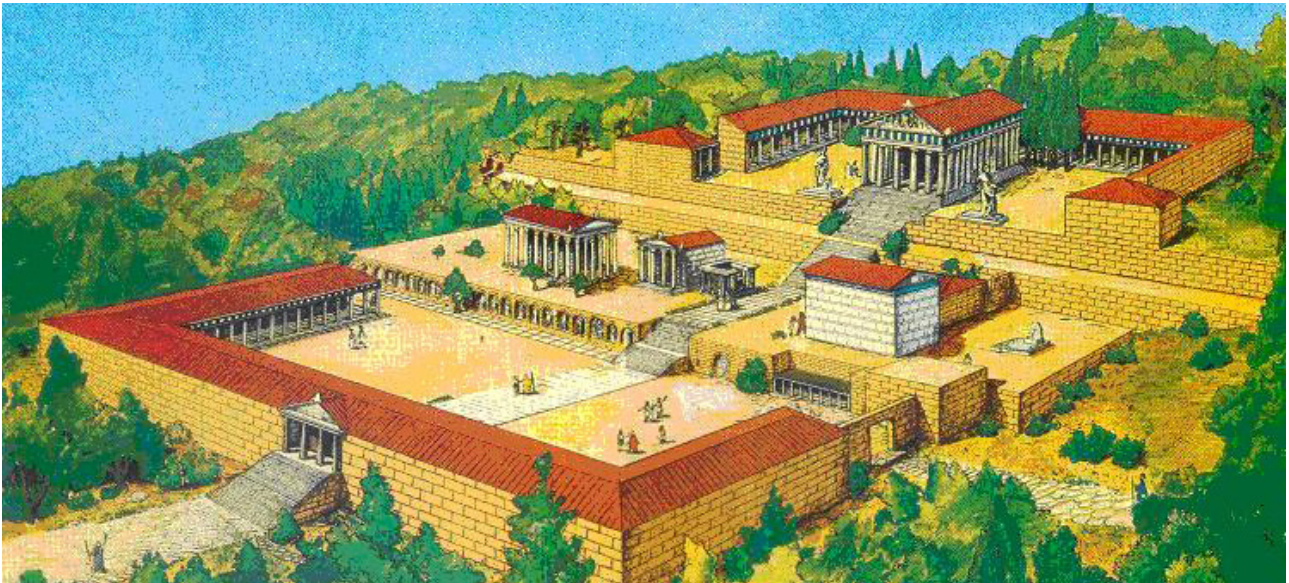
Antik Helenistik dönem (M.Ö 600-M.S.100)

Anadolu’da Hitit devletinin tarih sahnesinde silinmesinden sonra siyasi bütünlük uzun zaman kurulamamıştır. Hititlerin tarih sahnesinden neden çekildiği ise halen tam olarak açıklanamamış bir sırdır. Antik Mısır kaynakları bu dönemde Anadolu’yu istila edip, yakan yıkan göçebe deniz insanlarından bahseder. Günümüzde kabul gören ana fikir Anadolu’nun nüfus yoğunluğunu besleyebilecek gerekli insan gücünü (Savaşlar ve salgınlar v.b) ve mali kaynaklarını (Anadolu kökenli lüks tüketim maddelerine karşı ticari ilginin kaybı buna bağlı temel ihtiyaçların ithal edilememesi) yerine koyabileceğinden daha hızlı bir şekilde kaybettiği yolundadır.^[12] Bu dönemi takip eden devrede Ege denizi kıyısında kurulmuş olan ba-

zı eski Batı Anadolu Yunan kolonileri (şehir devletleri) siyasi, ekonomik, bilim, kültür ve sanat yönünde oldukça güçlendiler.

Eski Helenistik tarihi M.Ö 3000’li yıllara götürmek mümkün olsa da Helen kültürü en parlak dönemi M.Ö 500’lü yıllarda yaşadı. Felsefe alanında Eflatun ve Sokrat, trajedide Sofokles ve Euripides, komedide Aristofanes, şiirde Pindarus, heykelde Praxiteles ve tarihte Herodot bu dönemde yaşamıştır. Başlangıçta hastalık nedenleri olarak fizik üstü sebepler görülmekte idi. Yaşamı ‘Timos’ adı verilen bir gücün sürdüğüne inanılmaktaydı (Timos yaralar veya ağız gibi yerlerden kaçabilirdi). Hititler gibi çok tanrılı bir dini olan Yunanlılar aynı şekilde pek çok tanrının hastalık verici veya tedavi edici olduğuna inanıyordu.

Apollo ve Artemis (Zeus’un oğlu ve kızı) özellikle insanlara salgın hastalık gönderip sonrada şifa veriyordu. Apollo’nun gayrı meşru bir ilişkiden olma yarı tanrı yarı insan Asklepios ise tıp tanrısı olarak bi-linmekteydi. Asklepios’unda çocukları da sağlıklı ilgiliydi; kızı Hygiea (Hijyen-temizlik tanrıçası), Panacea (her derde deva olan ağrıları dindiren tanrıça), oğlu Telesphorus (nekahat devri tanrısı), Makhaon (cerrahların tanrısı), Podaleiros (görünmeyen kötülükleri iyi eden tanrı). Önceleri Asklepios’a adanan sağlık tapınakları yalnızca çeşme, kaynak, tapınak ve sunak bölümlerinden oluşmaktaydı. Sonradan bu yapılara kütüphane, kaplıca / hamam (hidroterapi amaçlı) gibi diğer sağlık yapıları eklenmiş, hasta kabul edilerek burada rahipler hizmet vermeye başlamıştır. Bu ilk şifa evleri Asklepiion adını aldı.

Resim 4. Kos adasındaki Asklepiion’un temsili resmi

Burada tedavi olan hastaların hem rahipler hem de tanrılarca aynı anda tedavi edildiğine inanılırdı. Anadolu'daki en önemli Asklepionlar; Kos (İstanköy), Bergama, Efes, Knidos (Datça), Yumurtalık, İzmit, İznik ve Ereğli gibi kentlerde yapıldı. Kos adasında kurulmuş olan Asklepion'un temsili resmi **Resim 4**'te gösterilmiştir.

Batı Anadolu'daki bu dönem tıp uygulamaları Kos ve Knidos olarak iki farklı ekolde incelenebilir. Kos ekolünün en önemli ve bilinen takipçisi Hipokrat'tır.^[13] Bu ekolde hastalığın ilerleyişi gözlenir ve hastaya göre bir tedavi yöntemi belirlenirdi. Bu ekolde anatominin önemi neredeyse hiç yoktu. Knidos ekolü ise daha çok hastalık belirtileri ile ilgilenerek karışık bir sınıflama yöntemi ile hastalık tanısına gidiyordu. Neredeyse her belirti bir hastalık olarak kabul edilmekteydi. Bu ekolün en önemli temsilcileri Heroides ve Europhon gibi hekimlerdir.

Hipokrat (MÖ 460-377) bu dönemin en önemli hekimi olarak bilinir. Babası Kos Asklepionunda tababet uygulayan bir şifacı olan Hipokrat, ilk eğitimini yine burada almış, Yunanistan ve Mısır'ı dolaştıktan sonra Larissa (Yenişehir) da ölmüştür. Çalışmalarını Corpus Hipocraticum'da toplamış olduğu iddia edilse de bu 72 ciltlik eserin büyük kısmının oğulları ve damatları tarafından zaman içinde tamamlandığına inanılmaktadır.^[13] Bu yapıtta batıl inançlar ve büyülü şifa yöntemleri reddedilerek bir bilim dalı olan tıbbın rasyonalist temel ilkeleri öğretilir. Bu yapıttın bilimsel içerikten uzak olmasının nedeni o dönemdeki temel bilgi birikimin çok yeter-

siz olmasıdır. Hipokrat'ın tıp tababetine kazandırdığı en önemli değer belki de geleneksel olarak tıp fakültelerinden mezuniyetinde hekimlerin içtiği tıp andındaki etik ilkelerdir.

Hipokrat bir hekimin sahip olması gereken etik özellikleri ayrıntılı bir şekilde belirtir. Bu özellikler **Ek-1**'de gösterilmiştir.^[14] Hipokrat'a göre her hastalık daima kişideki doğal dengenin bozulmasından ortaya çıkmakta idi ve hastalıklar tanrıların gazabından kaynaklanamazdı. Hipokrat, filozof Empedokles'in evreni dört elementten (hava, ateş, su ve toprak) oluştuğu fikrini geliştirerek Beden Sıvıları Teorisini (Theorie Humorale) ortaya koydu. Buna göre hava sıcak, ateş kuru, su nemli ve toprak soğuktur. Bedende dört sıvı vardır bunlar kalpteki kan, beyindeki bağlam, karaciğerdeki sarı safra, dalak ve midedeki kara safradır.

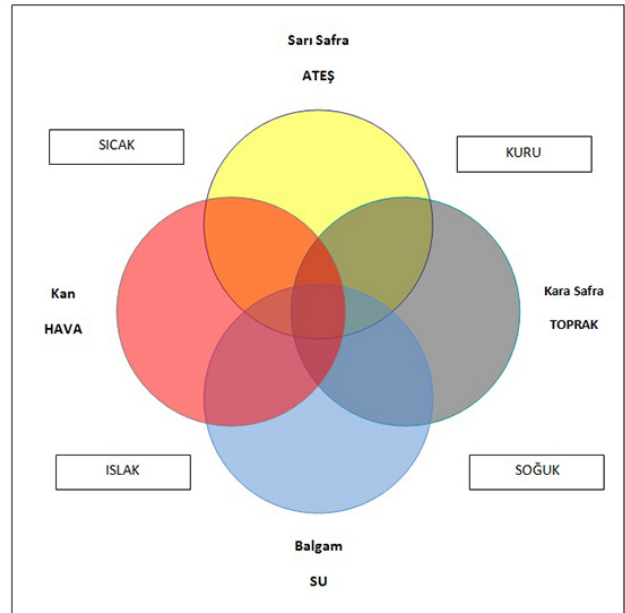
Yenilen veya içilen her şey vücutta bu dört temel maddeye dönüşür. Teoriye göre; bu dört unsur her uzuvda farklı oranda bulunur. Bu unsurlar mevsimlere ve besinlere göre değişir. Her insanın mizacındaki farklılıklar bu unsurların oranlarının değişikliği ile açıklanabilir. **Şekil 1**'de Beden Sıvıları Teorisi gösterilmiştir. Hastalıklar vücuttaki bu dengenin bozulması sonucu ortaya çıkar. Hipokrat ayrıca yanlış beslenme sonucunda sindirilemeyen bazı artıkların buhar çıkardığı, bu buharların bedenden atılmayarak hastalıklara yol açtığına inanırdı. Sağlığa yeniden kavuşmak için hastanın dengesinin kurulması şarttır.^[15]

Hipokrat hasta başında ders verirdi ve hastadaki

Ek 1. Hipokrat'ın tıp etiği kuralları

1. Genç yaşta tıp öğrenimine başlamak
2. Vücut temizliğine özen göstermek
3. Güzel ahlak sahibi olmak
4. Sözünde doğru ve yalancı olmamak
5. Kötü karakteri olan ve kötü iş yapanlarla ilişki kurmamak
6. Hastanın yanında çok kalmamak
7. Parayı çok sevmemek
8. Fena davranışlarda bulunmamak ve sarhoş olmamak
9. Hastaya çağırıldığında zamanında gitmek
10. Hastanın yanında nazik olmak
11. Hasta ile ilgili sırrı tutmak
12. Yazdığı ilacı kendi hazırlamamak
13. Hastanın yanına tekrar çağrılıncaya kadar gitmemek
14. Yeni eserleri ve operasyonlarla ilişkili gelişmeleri izlemek
15. Yeni ilaçları kanaati olmayınca kadar vermemek
16. Kimseye muhtaç olmamak

Şekil 1. Hipokrat'ın beden sıvıları teorisi

belirtiler hakkında bilgileri anamnez, gözlem ve fizik bakıyla (özellikle palpasyon) elde ederdi. Bazı hastalıkları ilk kez Hipokrat tanımlamıştır. Çomak parmak belirtisine “Hipokrat parmakları” denmesinin nedeni de budur. Tanımladığı bazı başka hastalıklar arasında akciğer kanseri, akciğer hastalığı ve siyanotik kalp hastalığı sayılabilir. Beden Sıvıları Teorisine uyarak tedavisinde özellikle “Boşaltıcılara” önem verirdi. Bu nedenle kan alarak, lavman yaparak, müshiller, kusturucular, idrar söktürücüler, aksırtıcılar vererek, vantuz çekerek, dağlayarak hastalığı daha az tehlikeli bölgelere çekmeye çalışırdı. Tedavisinin büyük bir kısmı perhize ve doğaya karşı gelmemeye bağlı idi. Cerrahi olarak apselerin drenajı ve temizlenmesi ile ağrıyı dindirilmesine özen gösterirdi. Kırıkları yerine koyar, çıkıkları özel bir masa kullanılarak tedavi ederdi. Hipokrat’ın ortaya koyduğu nesnel nedenlere dayalı, gözleme dayanan, akılcı, uygulamaya dönük ve dinsel-büyüsel etkilerden sıyrılmış tıp anlayışı Galenle sürmüştü ve ondan sonra Rönesans’ta tekrar ortaya çıkmıştır.

Roma İmparatorluğu dönemi (MÖ 509-MS 395)

Roma imparatorluğu tarihteki rolüne oldukça mütevazı bir şekilde Kapitol tepesi üzerine tahta bir setle korunan mütevazı bir köy olarak başladı. Roma oldukça kısa sayılabilecek bir sürede önce İtalya’ya sonrada bilinen dünyanın çoğuna yayılarak dünya tarihi üzerinde belki de hiçbir devletin yapamadığı kadar güçlü izler bırakmıştır. Bugün için Romalıların dünya kültür ve sanat tarihi üzerine (Felsefe, heykel, edebiyat ve diğer plastik sanatlar) olan etkilerinin siyasi olanlarıyla kıyaslanmayacak kadar zayıf olduğuna inanılır. Romanlıların dünya tarihine en büyük katkıları hukuk ve askeri teknik üzerinedir.

Eski Roma’da tıp (Erken Cumhuriyet Dönemi) bilindiği kadarıyla çok gelişmiş değildi.^[16] Bu dönemde ailenin reisi baba sosyal alanda olduğu gibi aile üyelerinin tedavisinden de sorumlu idi. Daha sonraki dönemlerde hiçbir Roma vatandaşı doktorluğu şerefli bir meslek olarak kabul etmeyerek, doktor olmaya tenezzül etmemiştir. Bu durum Romalıların Yunanistan’ı işgaline kadar sürdü. Yunan hekimlerinin Roma’ya gelişinden sonra hekimliğin önemi anlaşıldı ve hekimlik yaygınlaştı. Roma tıbbından bahsedilecekse askeri ve sivil tababet birbirinden ayrılmalıdır. Romalıların başarısının altındaki asıl güç erken cumhuriyet (M.Ö 509-107) döneminden beri geliştirdikleri üstün askeri güçte yatıyordu.

Roma İmparatorluğu tarihteki ilk profesyonel orduydü ve askeri tıp açısından Romalılar çok ileri bir seviyede idi (Erken İmparatorluk Dönemi).^[17] Roma askerleri hem çok iyi bakılıyor hem de mükemmel tıbbi hizmet alıyorlardı. Öyle ki askeri tarihçiler diğer milletlerin ordularının sıradan bir Roma askerinin (lejyoner) konforuna 19.yüzyılda, aldığı tıp bakımı kalitesine ise ancak 1920’lerin sonunda ulaşabildiği konusunda hem fikirdirler.^[18] Bir lejyonerin ortalama yaşam süresi normal bir vatandaşın en az beş yıl daha fazla idi. Tüm kalelerde ve garnizonlarda temiz su, hamam, sargı ve cerrahi odası bulunmaktaydı. Askeri kamplardaki kanalizasyon sistemleri mükemmeldi (içme suyuna kanalizasyon ve kirli su asla karışmıyordu) ve su temiz kaynaklarda kurşun borularla taşınıyordu. Seferi düzende ise ordu kampı bir plan dâhilde oluşturuldu. Yaralı askerleri savaş alanından uzaklaştırmak için tarihte ilk kez atlı arabalar kullanılmaya başladı (Ancak Napolyon döneminde bu yöntem tekrar uygulanabilmiştir). Daha önceleri ise savaş alanındaki yaralılar kaderlerine terk edilirdi. Garnizondaki hekimler amputasyon gerçekleştirip, göğüsten ok çıkarıyorlar, bandaj, turnike ve cerrahi mengene kullanıyorlardı.

Operasyon öncesi hastalara ağrı kesici olarak afyon veriliyordu. Özellikle atar damar kesilmesi ve kangren nedeni ile ölümleri en aza indirmişlerdi. Bunun için ileri düzeyde damar bağlama teknikleri geliştirmişlerdi. Roma ordularında skorbit hastalığı (Kronik Vitc eksikliği), denizciler dâhil olmak üzere hiç rapor edilmemiştir. Her askerin istihkak hakkı günde üç kilo ekmek, iki kilo et ve bir litre şaraptı.

Roma sivil tıbbı erken imparatorluk dönemi ile birlikte gelişti.^[19] Roma’da hekimlik sanatı sadece erkeklere özgü değildi. Kadın hekimlere Medica adı verilmekte idi. Ebelere ise Atronea veya Obstretica adı verilirdi. Çoğu Romalı hastalıkları için sağlık tanrısı Aesculapius’a dua edip iyileşmesini istedikleri uzuvlarının küçük modellerin tapınaklara bırakmışlardır. Roma’da ilaçların çoğu bitkisel kökenliydi. İmparatorluk döneminde bu ilaçları merhem veya hap olarak hazırlayan eczaneler ortaya çıkmıştı. Bu eczacılardan bazıları şaşırtıcı olarak kadındı (Roma’da kadınların evleri dışında bağımsız bir şekilde toplumda onurlu sayılan bir meslek sahibi olmalarına çok ender izin verilirdi). Biberiye görme bozukluklarında, adaçayı öksürük için, rezene sinir hastalıklarında, limon baş ağrısında, hardal

tohumu yılan ısırığında kullanılırken askerlere sağlıklı olmaları için sarımsak veriliyordu. MS 100 yılları civarında sosyal bir sistem oluşturularak fakir vatandaşlarında doktorlardan hizmet alması sağlandı.

Bu dönemde hekimler katarakt ameliyatı yapıyor, çürük dişleri çekip yerine yapma dişler yerleştiriyordu. Bu dönemde kullanılan tıbbi gereçler (Bisturiler, pensler, kemik sabitleyiciler, ekartörler, vaginal spekulumlar, ok çıkartıcılar, v.b) MS 79 yılında faaliyete geçen Vezüv yanardağının külleri altında kalan Heraklium ve Pompei şehirlerindeki kazılardan çıkartılmıştır (**Resim 5**). Bu araç gereçlerin zamanına göre ileri tasarımları şaşırtıcıdır. Roma İmparatorluğunda halk sağlığı alanında büyük başarılar elde edilmiştir. Kanalizasyon, su bağlantıları ve hamamlar her Roma kentinde izlenmektedir. Romalılar özellikle su kanalları inşasında çok ileri gitmişlerdir. Şehre ticaret gibi başka amaçla dışarıdan yeni gelen kişiler ilk önce fiziksel açıdan hastalık taşıyıp taşımadıklarının değerlendirilmesi için hamam alınır ve mutlaka yıkanılırdı.^[19] Kaplıcalar ve hamamlarda hem sıcak (Tepidarum) hem de soğuk su (Frigidar-

um) havuzları buluyordu.

Hamamlar ayrıca şehirdeki insanların toplandığı ve zaman geçirdikleri sosyal yerlerdi. Sıtma gibi hastalıklarla bataklıkların ilişkisi anlaşıldığından şehire yakın olanlar mutlaka kurutulurdu. Ölüler şehir içine gömülmez (Bunu yasaklayan kanunlar vardı) bazen yakılıp külleri bir kavanozda toplanırdı. Marcus Varro, enfeksiyon hastalıkları ile ilgili tarihteki ilk teoriyi M.Ö birinci yüzyılda ortaya atan kişi oldu. Ona göre gözle görülemeyecek kadar çok küçük yaratıkların üreyip havadan ağız ve burun yoluyla vücuda girerek hastalık yapıyorlardı. Celsus ise (M.S. 14-37) enfeksiyonun dört belirtisi tanımlayıp (rubor, calor, tumor ve dolor) hasta ve hekim iletişimi konusunda eserler verdi. Birçok operasyonu (atardamarların bağlanması v.b) açık bir şekilde tarif etti. Ancak Romalılar iyileşmesini imkânsız gördükleri hastalarla ilgilenmezlerdi ve eski Roma şehirlerinde hastane kavramı yoktu. Doktorlar mesleklerini hastalarının evlerinde bazen de doktorun evinde hazırlanmış özel bir odada (Hasta şehir dışından gelmişse) icra ediyorlardı.^[19]

Resim 5. Heraklium kazısından çıkarılan ve Napoli müzesinde sergilenen tıbbi araç ve gereçler (M.S. 79)

Roma hâkimiyeti döneminde Anadolu'da çok önemli tıp ve bilim insanları yaşamıştır. Bunlar arasında Bursa'da yaşamış olan Asklepiades (M.Ö 124), Efes'te yaşamış olan Soranus (M.S 98-138), Adana'da doğmuş olan Dioscorides (M.S.40-90), Kapadokya'da yaşamış olan Aretaeus, Efesli Rufus (M.S. 110-180) ve Galen (M.S. 130-200) sayılabilir.

Asklepiades özellikle Hipokrat'ın dört beden sıvısı teorisini reddetmiş, hastayı doğanın değil hekimin tedavi ettiğine inanmıştı. Vücut sistemleri üzerinde materyalist açıklamalar getirerek rasyonalizm için ilk adımı attı. Soranus ününü kadın doğum ve çocuk hastalıkları konusunda yapmış olduğu çalışmalara borçludur. Gerçeğe çok yakın bilgiler verdiği için insan kadavrası üzerinde çalışmalar yaptığı sanılmaktadır. Özellikle ergenlik dönemi fizyolojisi, menstrual siklus, normal ve patolojik doğumlar konusunda oldukça gerçekçi gözlemlerde bulunmuştur. Postmaternal bakım ilkelerini geliştirerek ebelerin bu konuda iyi ve yeterli eğitilmesini savunmuştur. Anne adayı kadar bebeğinde tehlikeli doğumlarda hayatının korunması gerektiğinin altını çizmiştir. Hipokrat'ın hasta hekim gizliliği ilkesini savunmuştur. Aretaeus ise tetanos, inme, plörezi, pnömoni ve tüberküloz konusunda birçok gözlemlerde bulunmuştur. Tarihte ilk defa diabetes mellitus hakkında bilgi veren hekimdir. Dioscorides ise botanik biliminin kurucusu sayılmaktadır. Askeri cerrah olarak hizmet vermiş ve birçok bitkinin tıbbi kullanımı konusunda çalışmalar yapmıştır. Afyondan morfini ayrı bir ilaç olarak hazırlayan ilk hekimdir. Efesli Rufus ise özellikle optik sinirlerin komşuluklarını ve lens dâhil olmak üzere gözün anatomik yapısını oldukça doğru bir şekilde tanımlamıştır.^[16-18]

Galen'in (M.S 130-200) Roma döneminde yaşamış en önemli hekim olduğuna inanılır (20). Bergama'da doğduktan sonra önce İzmir (Smyra) sonra da İskenderiye'de eğitim görmüştür (**Resim 4**). Bergama'ya 28 yaşındayken tekrar döndüğünde zamanın tıp bilimine tamamıyla hâkimdi. Bergama'daki gladyatör okuluna atanarak önemli bir konuma geldi. Buradaki deneyimleri ona insan anatomisi ve çeşitli yaralanmalar kırık ve çıkıklar konusunda oldukça bilgi kazandırdı. Daha sonra davet üzerine Roma'ya giderek imparator'un özel hekimi oldu.

Hipokrat gibi beden sıvıları teorisine ve hastalıkların tedavisinde doğanın gücüne inanıyordu. Ortaçağ tıbbi genelde "Galen Tıbbi" adıyla anılır. Ga-

len, tedavi çalışmalarının yanı sıra anatomi, fizyoloji, ilâçbilim ve de felsefeyle ilgilendi. Galen, tıp bilim dalını orijinal ilkelere göre yeniden düzenledi. Ününü de özellikle yeni geliştirdiği araştırma yöntemiyle kazandı. Galen'e göre analizler, hastalıkların incelenip iyileştirilmesinin temelini oluşturur.

Droglardan ilaç elde etmeye başlamış olduğundan da eczacılığın ve farmasötik teknolojinin de babası olarak kabul edilir. Anatomik bilgileri gerçekçi olsa da fizyoloji açısından fikirleri gelişmemişti ve bilimsel gerçeklere uymuyordu. Nervus laryngeus recurrens'i bularak bu sinirin gırtlak kıkırdaklarının hareketini denetlediğini, konuşma merkezinin -eski-den sanıldığı gibi- göğüste değil beyinde olduğunu söylemiştir. Yedi kafa sinirini tanımlayıp, omurilik hasarlarını seviyesine göre tanımlamıştır.^[21] Atar damarların hava değil kan taşıdığının göstererek 400 yıllık bir yanlış düzeltilmiştir. İdrarın böbreklerde meydana geldiğini söylemiştir. Ne yazık ki Galen'in bilgilerindeki eksikliklerin saptanması ise Rönesans çağını bulacak ve Vesalius'a kadar (MS 16.YY) söyledikleri dogmatik bir şekilde itiraz görmeden kabul görecekti. Galen'e göre cerrahi operasyonlar yaklaştırma ve ayırma olmak üzere iki grupta incelenebilir. Yaklaştırma grubunun içinde batının kapatılması, eksik olan dokunun yerine konması örnek gösterilebilir. Ayırıştırma ise basit insizyonlar, dağlama, kazıyarak temizleme ve amputasyonlar gibi operasyonları kapsar.

Galen, Hipokrat'ın aksine tevazu sahibi bir insan değildi ve hep başarılarından konuşmuştur. Pek çok organın fonksiyonunu elinde kanıt olmadan uydurmuştur. "Laudalpedus" görüşünün (Yaraların kapanması için mutlaka önce iltihaplanması gerekir) yanlışlığı ancak Ambroise Parre (M.S. 1510-1590) tarafından kanıtlanabilecekti. Bunun yanında Galen otorite ve sertliği seven, dogmatik ve didaktik bir stile sahipti. Hiçbir soruyu doğru olup olmamasına bakmadan cevapsız bırakmıyordu. Skolâstik ve teolojik fikirleri vardı. Vücudu ruhun durağı olarak kabul ediyordu. Daha sonradan bu fikirleri tek tanrılı din (Semavi dinler) mensuplarınca sevilip, kabullenilmesinde oldukça etkili olmuştur.

Doğu Roma (Bizans) dönemi (MS 395-1071)

Roma imparatorluğu ihtişamlı günlerin ardından siyasi, askeri, ekonomik ve ahlaki bir çöküntü sürecine girdi. Gelir dağılımındaki eşitsizlik, doğal sınırlarına ulaşmış olan bu sömürgeci ve emperyalist

ekonomik yapıya sahip devletin gerilemesinde etkili olmuştur. İmparatorluk 473 yılında batı ve doğu olmak üzere ikiye ayrıldıktan sonra batı kanadı kısa sürede çöktü. İmparatorluğun zengin yarısı olan doğu ise 1453 yılına kadar varlığını sürdürecekti. Özellikle bu dönemde Hıristiyanlık imparatorluk tıbbı üzerinde çok etkili olmuştur. Sağlık, hastalık ve ölümün Tanrının bir lütfü veya cezası olduğuna inanılıyordu. Hıristiyanlık esasen Roma kültürüne karşı bir antitez olarak ortaya çıkmıştı. Roma'nın maddi olan yaşam beklentisine karşı manevi beklentiler (Cennet - Tanrının Krallığı), cinsel özgürlüğe karşı çok katı bir tekeşlilik (Boşanma ancak kilise izni ile gerçekleşebiliyordu ve evliliğin temel amacı çocuk yapmaktı) bu duruma örnek gösterilebilir.

Eski Roma'da yapılması doğal ve gerekli olan şeyler yeni sosyal ve siyasi düzende kabul görmüyordu. Temizlik amaçlı olsa da soyunmak, çıplaklığı özendirildiği için muayene olmak veya yıkanmak, hamam ve kaplıcalara gitmek giderek yadırganan davranışlar halini aldılar. Bunun yanında Hıristiyanların sosyal bir yardım programları vardı ve merhamet duygusunun Hıristiyan inancının özünü oluşturduğuna inanılıyordu. Bu dönemde yapılan Ksenodokheion gibi yerlerde hastalara, cüzamlılara, toplumdan dışlanan ve yoksullara bakılan ve sağlık hizmeti veren yerler kuruldu. Burada yine din adamları veya rahibeler hizmet veriyordu. İmparator Justinian (MS 527-565) doktorların yılın altı ayı fakirlere bakımını finanse etmişti.^[22] Nihayetinde II. John Comneneus (MS

1118-1143) İstanbul'da biri erkekler diğeri de kadınlar için olmak üzere her biri on bölümlü ve 50 yataklı iki hastane kurmuştur. İlginç olarak bu hastanelerde 12 erkek doktorla beraber bir kadın doktor ve ayrıca bir kadın cerrahın görev yapmasıydı.

Her erkek doktora 12 asistan ve 8 müstahdem verilirken, kadın doktorları dörder asistan ve 2 müstahdem yardımcı oluyordu. Tababetin kilisenin kontrolüne geçmesi nedeniyle bilimsel çalışmalar engelleniyor ve bilimin gelişmesine izin verilmiyordu. Buna rağmen MS 13. Yüzyılda yaşamış olan Nikolas Myrepsos, genel farmakoloji kitabını yazdı ve 1651 yılında Paris üniversitesi tarafından daha iyisi yayınlanana kadar bu kitap kullanıldı. Bizans tıbbının en önemli tıbbi eseri Aeginalı Paul (MS 625-690) tarafından yazılmış ve 800 yıl kullanılmış olan yedi ciltlik genel tıbbi tababet kitabıdır.

Bu kitabın içinde hijyen bilgileri, diyetler, patoloji, klinik bilgiler, cüzzam ve benzeri deri hastalıkları, yanıklar, kanamalar, zehirler, cerrahi ve farmakoloji hakkında bilgiler mevcuttur. Daha sonraki yıllarda ruhun tapınağı olduğu gerekçesi ile insan kadavrası diseksiyonları yasaklandı ve kilisenin görüşlerine karşı çıkan kişiler afroz ile cezalandırıldı. İnsanlar daha çok mucizevî iyileşme yollarına (büyü, muska v.b) inanmaya başladılar.^[23] Türklerin 1071 yılında Malazgirt zaferi ile Anadolu'da varlıklarını kalıcı olarak kabul ettirmelerinden sonra Anadolu'da büyük değişimler yaşandı.

Kaynaklar

1. Loyd S. Türkiye'nin tarihi. (Çev. Varinoğlu E) Bir gezginin gözüyle Anadolu uygarlıkları. Dördüncü Basım TÜBİTAK popüler bilim kitapları. Pelin Ofset Ankara. 1989: 1-19.
2. Türk Tarih Kurumu. Tarihçe <http://www.ttk.gov.tr/index.php?Page=Sayfa&No=1> adresinden 02.08.2014 tarihinde erişilmiştir.
3. Easton DF. "Heinrich Schliemann: Hero or Fraud?" *The Classical World* 91 (5): 335. doi:10.2307/4352102
4. Yıkaroğlu N. Bergama sunağı nasıl kaçırıldı <http://yikaroglu.wordpress.com/2012/04/17/zeus-sunagi-bergamadan-nasil-kacirildi/>. adresinden 12.08.2012 tarihinde erişilmiştir.
5. Brandau B, Schickert H. Hititler. Bilinmeyen bir dünya imparatorluğu. (Çev. Mertoğlu N). Arkadaş Yayınları Ankara. 2003:13-24.
6. Medicine in ancient ages. BBC library <http://www.bbc.co.uk/schools/gcsebitesize/history/shp/ancient/prehistoriccivilisationrev1.shtml> adresinden 04.04.2014 tarihinde erişilmiştir.
7. Yocket Ü. Eski Çağda Tıp. *STED* 2002; 12(2):76-7.
8. Alp S. Hitit çağında Anadolu. TÜBİTAK popüler bilim kitapları Ankara. 2000: 45-53.
9. Yavı E, Yavı NY. Tarih öncesi çağlardan günümüze Mısır. Dördüncü Basım. Yazıcı Basım Yayıncılık İzmir. 2001: 5-27.
10. Ceren B. Antik Mısır ve Eski Anadolu Uygarlıklarında Tıp. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Konya 2008.
11. Sevimli Ş. Anadolu Uygarlıklarında Temizlik Kavramı ve Uygulamalarının Evrimi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim dalı. Adana 2005.
12. Akurgal E. Anadolu kültür tarihi. Üçüncü basım TÜBİTAK popüler bilim kitapları Ankara.1997: 187-195.
13. Ellis HA. Hippocrates: The "Greek Miracle" in Medicine. http://www.ucl.ac.uk/~ucgajpd/medicina%20antiqua/sa_hippint.html adresinden 02.05.2014 tarihinde erişilmiştir.
14. National Library of Medicine. Images from the History of Medicine, National Institutes of Health, <http://www.nlm.nih.gov/ihm/images/B/14/555.jpg>, adresinden 25.10.2015 tarihinde erişilmiştir.
15. Hippocrates. On the Sacred Disease, Internet Classics Archive: The University of Adelaide Library, <http://web.archive.org/web/20070926213032/http://etext.library.adelaide.edu.au/mirror/classics.mit.edu/Hippocrates/sacred.html> adresinden 17.12.2006 tarihinde erişilmiştir.
16. Bingham J, Chandler F, Chisholm J, Harvey G, Miles L ve ark. Antik Dünya Ansiklopedisi. (Çev. Tür Z.). TÜBİTAK popüler bilim kitapları. İkinci Basım. Korza Yayıncılık Ankara, 2012:330-332.
17. Scarborough J. Roman Medicine and the legions: a reconsiderations. http://www.academia.edu/557446/Roman_medicine_and_the_legions_a_reconsideration. adresinden 02.09.2008 tarihinde erişilmiştir.
18. Archer CI, Ferris JR, Herwig HH, Travers THE. Dünya Savaş Tarihi. (Çev. Demirkan C.). Birinci Baskı, Akyüz Yayın Grubu, Ezgi Matbaacılık, İstanbul, 2006: 73-109.
19. Medicine in Roman Civilization. BBC library. <http://www.bbc.co.uk/schools/gcsebitesize/history/shp/ancient/romancivilisationrev1.shtml> adresinden 06.02.2014 tarihinde erişilmiştir.
20. Hankinson, RJ. Galen's anatomy of the soul. *Phronesis* 1991; 36(2), 197-233.
21. Ustun C. Galen and his anatomic eponym: Vein of Galen. *Clinical Anatomy* 2004; (17) 6: 454-7.
22. Wiener J. Byzantine medicine, health and healing at Istanbul's Pera Museum. <http://etc.ancient.eu/2015/04/10/byzantine-medicine-health-and-healing> adresinden 10.04.2015 tarihinde erişilmiştir.
23. Constantelos DJ. Medicine and social welfare in Byzantine Empire. *Med. Secoli* 1999;11(2):337-55

Geliş tarihi: 15.01.2016

Kabul tarihi: 29.02.2016

Çevrimiçi yayın tarihi: 22.03.2016

Çıkar çakışması:

Çıkar çakışması bildirilmemiştir.

İletişim adresi:

Doç. Dr. B. Murat YALÇIN

e-posta: myalcin@omu.edu.tr / 0 553 136 88 27